

στής καταθέτει τα όπλα — μια *insigne catin* στα νιάτα της και μια *grosse doudou* στα γερατειά της¹.

Πώς γράφθηκαν τα «Αξιώματα».

Οπωσδήποτε, η γυναίκα αυτή και τα λογοτεχνικά παιχνίδια τού σαλονιού της, που είχε την ειδικότητα των γνωμικών² — έγραψε κι η ίδια γνωμικά αρκετά αξιόλογα που δημοσιεύτηκαν το 1678, μετά τον θάνατό της — έδωσαν στον Λαροϋφονκώ την πρώτη παρόρμηση ν' αρχίσει να γράφει κι αυτός τα δικά του. Η ακούραστη επιμονή κι οι επαινετικές ενθαρρύνσεις της, καθώς και των λογίων τού κύκλου της, τον έκαναν να υπερνικήσει τη φυσική του νωχέλεια — αυτή την τεμπελιά, στην οποία θ' αφιερώσει μερικά από τα καλύτερα γνωμικά του — και να συνεχίσει. Έτσι, στη γυναίκα αυτή χρωστούμε το ότι ο υπερόπτης, αλλά και τόσο ντροπαλός και βαρυνετισμένος αριστοκράτης βρήκε την όρεξη και τη δύναμη να πάρει στα σοβαρά την εργασία του. Έτσι, δούλεψε υπομονετικά το κάθε του γνωμικό, μη διστάζοντας άλλωστε διόλου να προσφεύγει και στις κρίσεις ενός κύκλου φίλων, των οποίων άκουε τις συμβουλές, ώσπου διατύπωσε τις γνώμες του για τον άνθρωπο και την κοινωνία, σε γλώσσα που έμεινε υπόδειγμα σαφήνειας και λιτότητας.

Τέσσερα-πέντε χρόνια εργάστηκε ο Λαροϋφονκώ, διορθώνοντας και ξαναγράφοντας τα γνωμικά του κι υποβάλλοντάς τα αδιάκοπα στην κριτική τής κυρίας δ'ε Σαβλέ, τού Ιακώβου Εσπρί (Jacques Esprit, 1611-1678) — που κι αυτός έγραψε γνωμικά, δημοσιευμένα κι αυτά το 1678 — και μερικών άλλων.

Καθώς είταν φυσικό, ο κύκλος τών ανθρώπων που είξεραν την ύπαρξη των γνωμικών του γινόταν ολοένα μεγαλύτερος, και τα χειρόγραφα του, ή τα αντίγραφα τών χειρογράφων κυκλοφορούσαν ολοένα περισσότερο. Το ενδιαφέρον τών ανθρώπων τής τάξης του αύξαινε καθώς μάθαιναν πως, μέσα στα γνωμικά του, ο Δούκας έλεγε, σκεπασμένα με φιλοσοφικές γενικεύσεις μα κι αλύπητα, τις γνώμες του για πρόσωπα και γεγονότα πρόσφατα.

Έξαφνα, το 1664, κυκλοφόρησε στη Χάγη μια πρώτη έκδοση των Αξιο-

1. Tallemant des Réaux, *Historiettes*, έκδ. Garnier, τόμ. III, σελ. 75-86.—
J. Bourdeau, *La Rochefoucauld*, έκδ. Hachette, 1895, σελ. 91.

2. Ο Λαροϋφονκώ στην αρχή πήγαινε και στο σαλόνι τής Λίδας δ'ε Μονπανσιέ (Mlle de Montpensier), που ειδικευόταν στα πορτραίτα. Εκεί έγραψε την Αυτοπροσωπογραφία του (βλ. παρακάτω, σελ. 3).

μάτων, που ο Λαροσφουκώ δεν την είχε εγκρίνει. Αυτό τον ανάγκασε να δώσει πια, το 1665, την πρώτη αυθεντική, χωρίς τ' όνομά του όμως, έκδοση του έργου του. Σ' έναν πρόλογο, ο «Εκδότης», που ήταν ο ίδιος, φρόντισε από μια μεριά να δικαιολογήσει το τόλμημα, κι από την άλλη να προφυλάξει τον απαισιόδοξο συγγραφέα, βάζοντας το κήρυγμά του «υπό την αιγίδα» τών Πατέρων τής Εκκλησίας. Κανένας φυσικά δεν αγνοούσε ποιός ήταν ο ανώνυμος συγγραφέας τών Αξιωμάτων¹.

Πάντως, η επιτυχία τού βιβλίου, που η Κυρία δὲ Σαβλέ το είχε προπαγανδίσει μ' επιμονή κι επιδεξιότητα, στάθηκε αμέσως πολύ μεγάλη. Είταν η πρώτη αληθινά επιβλητική και μόνιμη συνάμα επιτυχία που γνώρισε ο Λαροσφουκώ στη ζωή του. Είταν τότε πενήντα-δυό ετών.

Με τα γνωμικά του, ο Λαροσφουκώ είχε βρει τον δρόμο του. Το κατάλαβε απόλυτα και δεν έπαψε πια, ώσπου να πεθάνει, να δουλεύει, για να κάνει ολοένα τελειότερο το έργο, που είχε αρχίσει να το γράφει παίζοντας, και που του εξασφάλισε την αθανασία.

Αν του χρειάστηκαν πέντε περίπου χρόνια για να ετοιμάσει την πρώτη έκδοση των Αξιωμάτων του, έβαλε άλλα δεκατέσσερα για να τους δώσει τη μορφή, με την οποία έφτασαν ως εμάς, και που είναι εκείνη που βρίσκεται στην έκδοση του 1678, την τελευταία που δημοσιεύτηκε ενόσο ακόμα ζούσε ο συγγραφέας. Κι είναι σίγουρο πως ούτε αυτή δεν θα ήταν η οριστική μορφή τών Αξιωμάτων του, αν ο Λαροσφουκώ δεν πέθαινε δυό χρόνια αργότερα.

Μια σύγκριση ανάμεσα στην πρώτη και την τελευταία τούτη έκδοση των Αξιωμάτων φανερώνει αισθητές διαφορές, για τις οποίες θα γίνει διεξοδικότερα λόγος παρακάτω. Εδώ θα σημειώσουμε μονάχα πως οι μεταβολές απέβλεπαν τις περισσότερες φορές στο να μαλακώσουν κάπως τη σκληρόδα τής αρχικής σκέψης, να προσθέσουν αποχρώσεις, να μειώσουν τήν απόλυτη κατηγορηματικότητα των ωμών χαρακτηρισμών, ανοίγοντας μια πορτούλα για να μπορεί να περάσει κάποια αμφιβολία ή κάποια αγαθή εξαίρεση.

Όσο ανάλαφρες κι αν είναι, οι πινελιές αυτές είναι πάντα χαρακτηριστικές κάποιας αλλαγής που έγινε σιγά-σιγά στην ψυχή τού Λαροσφουκώ, και που την εξήγησή της τη βρίσκουμε στο τελευταίο κεφάλαιο της βιογραφίας του.

1. Βλ. παρακάτω, σελ. 17, επίσης και σελ. 191-193, σημ. 13 και 14.

Ο τελευταίος δεσμός: η Κυρία δὲ Λαφαγέτ.

Βέβαια, όπως συμβαίνει συχνά, τα χρονάκια άσκησαν τη μαλακτική τους επίδραση. Παράλληλα όμως, μοιάζει να τον επηρέασε μια γυναίκα και πάλι, η Κυρία de La Fayette (1634-1693), που έπαιξε στη ζωή τού ήρωά μας τον τελευταίο μεγάλο, τον αγαθότερο και τον αγνότερο ρόλο. Λέγοντας αγνό, δεν υπονοούμε πως έχουμε κατασταλαγμένη γνώμη πάνω στο ζήτημα που κέντρισε τόσο πολύ την περιέργεια των συγχρόνων και πολλών μεταγενεστερών τους, που ήθελαν και καλά να ξέρουν τι είδους ήταν ο σύνδεσμος που ένωνε τόσο στενά τον Δούκα τού Λαροϋφουκώ και την Κόμισσα δε Λαφαγέτ¹.

Ο σύνδεσμος αυτός άρχισε γύρω στο 1665 και βάσταξε δεκαπέντε χρόνια, ως τον θάνατο τού Λαροϋφουκώ. Φυσικά, ανήκοντας στον ίδιο κόσμο, η Κόμισσα κι ο Δούκας γνωρίζονταν κι από παλιότερα. Και δεν υπάρχει αμφιβολία πως από καιρό ήδη η ενάρετη Κόμισσα θα ένοιωθε ενδιαφέρον για τον πολυτακουσμένο Λαροϋφουκώ. Δεν μας χρειάζεται καλύτερη απόδειξη από ένα γράμμα της του 1663 στην κυρία δὲ Σαβλέ που λέει: «... Διαβάσαμε (μαζύ με μια φίλη της, την Κυρία du Plessis - Guénégaud) τα Αξιώματα (που κυκλοφορούσαν τότε σε χειρόγραφο) του κ. de la Rochefoucauld. Α, κυρία μου, πόση διαφθορά πρέπει να έχει κανείς και στο πνεύμα και στην καρδιά του, για να είναι ικανός να φανταστεί όλα αυτά τα πράγματα. Με έχουν κατατρομάξει...». Τρομακτική, αλλά και γοητευτική η διαφθορά του!.. Πάντως, όταν συνδέθηκαν, εκείνη ήταν τριάντα-δύο ετών περίπου, κι εκείνος καμιά εικοσαριά χρόνια μεγαλύτερός της. Πολλοί παλιότεροι βιογράφοι της νόμιζαν πως η Κόμισσα ήταν χήρα από τότε. Είχαν λάθος. Αφανής κι αθόρυβος, ο σύζυγός της ζούσε ακόμα και πέθανε πολύ αργότερα, μετά τον Λαροϋφουκώ. Το γεγονός δεν είχε ουσιαστική σημασία. Όλα αυτά τα περίεργα αντιόγυνα της εποχής εκείνης εξηγούνται πολύ απλά από το ότι, την εποχή εκείνη κι ως το 1792, το διαζύγιο ήταν αδύνατο στη Γαλλία. Ο καθολικισμός, επίσημη τότε θρησκεία τού Κράτους, δεν παραδέχεται τη διάλυση του γάμου. Μόνο ακύρωση χωρεί, σε σπανιότατες περιπτώσεις.

1. Η περιέργεια πάνω στο θέμα μοιάζει να εξακολουθεί. Αυτό τουλάχιστον βγαίνει από την πρόσφατη δημοσίευση ενός έξυπνου βιβλίου των Alfred Fabre-Luce και Claude Dulong, με τον τίτλο Un amour déchiffré — La Rochefoucauld et Mme de La Fayette, έκδ. Grasset (1951). Δημοσιεύοντας αποσπάσματα από τα φανταστικά Ημερολόγια των διάσημων αυτών αριστοκρατών, οι δυο συγγραφείς — ο δεύτερος είναι γυναίκα — μας δίνουν διασκεδαστικά την άποψή τους πάνω στο άσκοπο αυτό πρόβλημα.

L'imitation est toujours malheureuse
et tout ce qui est contrefait ne plaît avec
les mêmes choses qui charment lorsqu'elles
sont naturelles

Peu de gens comprennent la mort, on la
sente non par la réputation, mais par la
stupidité et par la coutume et la plupart
des hommes meurent parce qu'on meurt

Les gens font des hommes comme des pièces
de monnaie, ils les font valoir ce qu'ils veulent
et on est forcé de les recevoir selon leur
cours et non pas selon leur véritable prix

Voilà tout ce que j'ai de maximes que vous
n'aurez point, mais comme on ne fait rien pour
rien, je vous demande un potage de carottes, un
ragoût de mouton et un de bœuf comme ceux que
nous servent lorsqu'on me le commande de
L'œuvre digne chez vous, de la sauce verte et un
autre plat soit un chapon aux truffes ou
telle autre chose que vous jugerez digne de
votre choix, je ne pourrais éprouver deux affections de

Ούτε κι ο Λαροσφουκώ ήταν ακόμα γήρος το 1665 — η ανδρόβη γυναίκα του πέθανε το 1670. Και τούτο όμως δεν είχε σημασία: ξέρουμε πως αν και οι σχέσεις τού ζεύγους Λαροσφουκώ έμειναν ως το τέλος πολύ καλές, ο Δούκας διατηρούσε όλη την ελευθερία του. Εκείνο που είχε μεγαλύτερη σημασία, είναι πως, άγνωστο γιατί — ίσως επειδή εκείνη είχε συνδεθεί πολύ με την Κυρία δὲ Λογκβίλ — ο Λαροσφουκώ είχε πάψει σιγά-σιγά να είναι τόσο οικείος με την Κυρία δὲ Σαβλέ, χωρίς όμως να κόψει εντελώς μαζί της. Σώζονται τρία γράμματα που της έστειλε το 1669, 1671 και το 1675.

Ο κέος του δεσμός, ολοένα στενότερος, καθώς μαρτυρούν όλοι οι σύγχρονοί τους, βάσταξε δεκαπέντε χρόνια. Αν και απίθανο, δεν αποκλείεται και να έμεινε απαοχής καθαρά αισθηματικός. Τους βοηθούσε σ' αυτό, όσο προχωρούσαν τα χρόνια, η κατάσταση της υγείας τους, που είταν ελεεινή. Ο Δούκας βασανιζόταν από ρευματισμούς και ποδάγρα. Η Κόμισσα υπέφερε από τα νεφρά της και διάφορες άλλες αρρώστιες ακαθόριστες. Οι αρρώστιες αυτές τούς ανάγκαζαν να χωρίζονται κάπου-κάπου. Όταν εκείνη δεν είταν καλά, είχε ανάγκη από μοναξιά κι έφευγε στα περίχωρα του Παρισιού. Τότε, γίνονταν κι οι δύο τους, προπάντων εκείνος, απαρηγόρητα μελαγχολικοί. Με τα χρόνια, είχαν καταστήσει απαραίτητοι ο ένας για τον άλλο. «Μου φώτισε τον νου και του ξανάφτιασα την καρδιά», έλεγε η Κυρία δὲ Λαφαγέτ. Είχε δίκιο και στα δύο.

Της φώτισε τον νου. Απ' όλα τα μυθιστορήματά της, εκείνο που της εξασφάλισε την αθανασία είναι η Πριγκήπισσα της Κλέβης (*La Princesse de Clèves*, 1678), κι είναι βέβαιο πως το χρωστά για πολύ στη βοήθεια του Λαροσφουκώ. Έχουμε σχετικά τη μαρτυρία τής κοινής τους φίλης, της περίφημης Δίδας δὲ Σκυδέρυ (*Mlle de Scudéry*, 1607-1701), που λέει σ' ένα γράμμα της στον κοσμικό συγγραφέα *Bussy-Rabutin* (1618-1693): «Ο κ. δὲ Λα Ροσφουκώ κι η κυρία δὲ Λα Φαγέτ έκαναν μαζί ένα μυθιστόρημα, που το λένε θαυμάσια γραμμένο. Δεν είναι, βλέπετε, σε ηλικία να κάνουν μαζί τίποτα άλλο...». — «Θα λυπόμουν πολύ, της απάντησε ο χρυσόστομος ακαδημαϊκός, αν είταν νεότεροι, γιατί τότε θα διασκέδαζαν κάνοντας μαζί κάτι άλλο, που εμένα θα με διασκέδαζε λιγότερο από το βιβλίο τους».

Εκείνη πάλι, του ξανάφτιασε την καρδιά. Εξίσου βέβαιο είναι πως αν ο Λαροσφουκώ άλλαξε κάπως γνώμη για τους ανθρώπους κι υπογράμμισε καλύτερα πως δεν είναι πάντα, παρά σχεδόν πάντα εγωϊστές, συμφε-

ροντολόγοι κι υποκριτές, το χρωστά για πολύ στη ζωντανή απόδειξη που του έδινε αδιάκοπα, με την αφοσίωσή της, η Κυρία δὲ Λαφαγέτ.

Η ζωή που πέρασαν μαζί ήταν ευχάριστη, εύθυμη κι ήρεμη τα πρώτα χρόνια, με την τακτική συντροφιά μερικών διαλεχτών φίλων: της περίφημης Μαρκησίας δὲ Σεβινιέ, που μας άφισε αρκετές πληροφορίες γι' αυτούς, της Κυρίας δὲ Τιάνζ, του Σεγραί (Segrais), στους οποίους έρχονταν κάπου-κάπου να προστεθούν ο Μολιέρος, ο Βουαλώ κι ο Λαφονταίν, που όλοι τους εκτιμούσαν πολύ τον Λαροδφουκώ. Ο Λαφονταίν τού αφιέρωσε δυό μύθους του. Στο σπίτι τού Λαροδφουκώ ο Κορνήλιος πρωτοδιάβασε την Πουλχερία του (1672), κι ο Μολιέρος τις Σοφές Γυναίκες του (1672).

Με τον καιρό όμως, η ζωή έγινε συννεφιασμένη, θλιβερή. Η αγάπη τους έμεινε ως το τέλος απείραχτη. Μα οι ασθένειες τους βασάνιζαν ολοένα περισσότερο. Κατόπι, άρχισαν να πλακώνουν και τα πένθη για τον Δούκα. Η μάνα του πέθανε το 1672, κι ο θάνατός της του κόστισε πολύ. Χειρότερο ακόμα, την ίδια χρονιά, στην εκστρατεία τού Ρήνου, πληγώθηκε ο πρωτότοκός του και σκοτώθηκε ο τέταρτος γυιός του. Και, τέλος, πένθος πιο σκληρό για τον Λαροδφουκώ, στην ίδια μάχη σκοτώθηκε και το πιο αγαπημένο απ' όλα του τα παιδιά, ο κόμης δὲ Σαιν-Πωλ (de Saint-Paul), ένας νόθος γυιός που είχε αποκτήσει από την κυρία δὲ Λογκβίλ.

Έτσι, έσουρε λίγα χρόνια ακόμα, ολοένα μελαγχολικότερη και πιο βασιμισμένη από τις αρρώστιες, τη ζωή του ο Λαροδφουκώ. Κάποτε στο πλευρό της Κοντέσσας, και κάποτε ολομόναχος. Απασχόλησή του, όσο τού το επέτρεπε η υγεία του, είχε να ξαναδουλεύει και να διορθώνει τα Αξιώματά του. Άλλο τίποτα δεν δοκίμασε πια να γράψει. Το 1678, έκανε την τελευταία τους έκδοση, με αρκετές προσθήκες και διορθώσεις. Είταν σίγουρα κι αυτό μια ικανοποίηση για τον Δούκα. Το 1679, έναν χρόνο πριν πεθάνει, είδε επιτέλους μιαν αληθινά χαρούμενη μέρα. Ο εγγονός του από τον πρωτότοκο γυιό του, τον Φραγκίσκο Ζ', που, φρονηματισμένος από τα παθήματα τού πατέρα του, είχε εξελιχτεί σε πολύ επιδέξιο αυλικό, παντρεύτηκε μιαν από τις πλουσιότερες νύφες τής Γαλλίας, την κόρη τού Λουβουά (Louvois), του περίφημου υπουργού τών Στρατιωτικών τού Λουδοβίκου ΙΔ'. Κι ο γάμος έγινε με μεγάλη πομπή.

Ο γέρο-Δούκας θα μπορούσε να ζήσει και μια δεύτερη ευχάριστη μέρα, αν είχε δεχτεί να γίνει μέλος τής Γαλλικής Ακαδημίας, καθώς του το πρότειναν αρκετές φορές. Δεν το δέχτηκε όμως. Θα έπρεπε να μιλήσει δημόσια στην τελετή τής υποδοχής του κι αυτό τον ενοχλούσε αφόρητα.

Ο θάνατος (17 Μαρτίου 1680).

Ἄλλωστε, ἡ ὥρα του εἶχε φτάσει. Ἡ αρρώστεια του εἶχε χειροτερεύει πολύ. Τὴν 15 Μαρτίου 1680, ἡ κυρία δὲ Σεβινιέ, που του εἶχε πολλή στοργή, ἔγραψε με μεγάλη ανακούφιση πως ὁ Λαροσφουκώ εἶχε δεχτεῖ να ἑομολογηθεῖ, και να κοινωνήσῃ ἀπὸ τὸ χέρι τοῦ Βοσσυέ. Τὴν επομένη, δοκίμασαν—με μεγάλη ἐπιτυχία, νόμισαν οἱ γιατροὶ του—ένα καινούργιο ἀγγλικὸ φάρμακο. Πέθανε τὴν ἴδια νύχτα, τῆς 16 πρὸς τὴ 17 Μαρτίου 1680, σε ἡλικία 67 περίπου ετῶν.

Μια μέρα πρὶν πεθάνει, ἔβαλε κι ἔκαψαν ὅλα τα προσωπικά του χαρτιά, πράμα που ἔκανε να λυπηθῶν πολύ οἱ κουτσομπόληδες του Παρισιού, δηλαδή πολὺς κόσμος.

Λιγότερο ἀπὸ ἕναν χρόνον νωρίτερα, εἶχαν πεθάνει κι οἱ δύο γυναῖκες που εἶχαν γεμίσει τὴν πρώτη περίοδο τῆς ζωῆς του: ἡ Κυρία de Chevreuse τὴν 12 Αυγούστου, κι ἡ Κυρία de Longueville τὴν 15 Απριλίου 1679. Ἡ Κυρία de Sablé εἶχε πεθάνει λίγο πρὶν, τὸν Γενάρη τοῦ 1678.

Ἡ τελευταία του ἀγάπη, ἡ Κόμισσα δὲ Λαφαγέτ, ἔζησε δεκατορία χρόνια ἀκόμα, ὡς τὸ 1693. Απαρηγόρητη—με μέτρο.

Β'.—ΤΑ ΕΡΓΑ ΤΟΥ ΛΑΡΟΣΦΟΥΚΩ

Ο Λαροσφουκώ χρωστά την αθανασία στα Αξιώματά του. Μ' αυτά θ' ασχοληθούμε διεξοδικά παρακάτω. Εδώ θ' αναφέρουμε συνοπτικά, στη χρονολογική σειρά που γράφηκαν — όχι που δημοσιεύτηκαν — τα διάφορα έργα του που έχουν περισωθεί.

Θα κάνουμε μια μόνο μικρή εξαίρεση στον κανόνα τής χρονολογικής προτεραιότητας: κανονικά, θα έπρεπε ν' αρχίσουμε από μερικά γράμματα του Λαροσφουκώ, που τα παλιότερά τους ανατρέχουν στο 1637-1638, όταν ο συγγραφέας ήταν 24-25 ετών. Προτιμότερο όμως είναι βέβαια να μιλήσουμε παρακάτω μια και καλή για όλη τήν Αλληλογραφία τού Λαροσφουκώ.

Ι.-ΔΕΥΤΕΡΕΥΟΝΤΑ ΕΡΓΑ

1.— ΑΠΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΠΡΙΓΚΗΠΑ ΤΟΥ ΜΑΡΣΙΓΙΑΚ

(APOLOGIE DE M. LE PRINCE DE MARCILLAC)

Το πρώτο έργο που έχουμε τού Λαροσφουκώ είναι ένα κομμάτι γνωστό σήμερα με τον τίτλο Απολογία τού Πρίγκηπα του Μαρσιγιακ. Γράφηκε το 1649 το αργότερο, ενόσω ακόμα ζούσε ο πατέρας του, δημοσιεύτηκε όμως για πρώτη φορά μόνο μετά δυό αιώνες, το 1855, από τον Victor Cousin, σαν παράρτημα στην 3η έκδοση του βιβλίου του «Τα νιάτα τής Κυρίας δὲ Λογκβίλ» (*La jeunesse de Mme de Longueville*).

Πρόκειται για ένα είδος υπομνήματος, που πιάνει καμιά τριανταριά σελίδες. Μέσα σ' αυτές, ο Λαροσφουκώ, 36 ετών τότε, ξέχυσε όλη του τη χολή, μιλώντας, με πολλή ωμότητα και δίχως προσχήματα, κατά της Βασίλισσας και του Μαζαρέν, που δεν είχαν ικανοποιήσει τις αξιώσεις του.

Στο έργο αυτό, που έχει αξία και σαν δοκουμεντό που διαφωτίζει και για τη διαμόρφωση τής γαλλικής γλώσσας τήν εποχή εκείνη, διακρίνει κανείς ήδη τα προσόντα τού ύφους: οξύτητα, λιτότητα και σαφήνεια, που θα φανερωθούν μεσιότερα μέσα στα Αξιώματά του.

2.— ΑΥΤΟΠΡΟΣΩΠΟΓΡΑΦΙΑ

(PORTRAIT DE LA ROCHEFOUCAULD PAR LUI-MÊME)

Στη λογοτεχνία, το πορτραίτο είναι είδος πολύ παλιό. Στην απλούστερη μορφή του: προσπάθεια να ζωγραφίσει κανείς με παραστατικές λέξεις

την εξωτερική εμφάνιση κάποιου, το πορτραίτο υπάγεται στην καθαρά περιγραφική λογοτεχνία. Συνήθως όμως, η εξωτερική εικόνα συμπληρώνεται με την εικόνα τής ψυχικής και πνευματικής μορφής τού προτύπου, και τότε το πορτραίτο συνδυάζει την περιγραφή με την ανάλυση.

Το είδος τούτο είχε γίνει τής μόδας μέσα στα δέκα χρόνια πριν την οριστική εγκατάσταση τού Λαροσφουκώ στο Παρίσι. Τα μυθιστορήματα τής Δίδας δε Σκϋδερού (Ο Μεγάλος Κύρος, 1649, Κλέλια, 1656) είχαν γεμάτα πορτραίτα, λίγο ή πολύ εξιδανικευμένα, προσώπων τής αριστοκρατίας, μακαρεμένων σε εξωτικούς ήρωες απίθανων περιπετειών. Η περιέργεια του κόσμου να μαντέψει τα πρότυπα των πορτραίτων τροφοδοτούσε τις κουβέντες στα σαλόνια κι αύξαινε την επιτυχία τών βιβλίων τής Σκϋδερού.

Αυτή η επιτυχία παρακίνησε διάφορους κοσμικούς ανθρώπους που σύχναζαν στο σαλόνι τής Δίδας τού Μονπανσιέ, της περίφημης πρωτεξαδέλφης τού Λουδοβίκου ΙΔ', ν' ασχοληθούν με μανία με το παιχνίδι τών πορτραίτων. Αντίθετα από τη Σκϋδερού, ο κάθε προσωπογράφος, δεν κρυβόταν ούτε κι έκρυβε την ταυτότητα του προτύπου του.

Η επιτυχία τών πορτραίτων τού σαλονιού τής Δίδας δε Μονπανσιέ, ήταν τόσο ώστε αποφάσισαν να τα δημοσιέψουν. Το 1659 έγιναν τρεις εκδόσεις τους. Στη δεύτερη και τρίτη περιλήφθηκε κι η τόσο διαφωτιστική για την ψυχολογία του, Αυτοπροσωπογραφία τού Λαροσφουκώ, γραμμένη το 1658 ή το 1659, και που ήταν ένα από τα καλύτερα κομμάτια τής «Πινακοθήκης» (βλ. παρακάτω, σελ. 3 επ.).

3.— ΑΠΟΜΝΗΜΟΝΕΥΜΑΤΑ

(MÉMOIRES)

Το σημαντικότερο, μετά τα Αξιώματα, έργο τού Λαροσφουκώ είναι τ' Απομνημονεύματά του. Το αυθεντικό κείμενό τους ολόκληρο δόθηκε για πρώτη φορά στην κριτική έκδοση που έκανε ο Ι. Γουρδών (J. Gourdault) το 1874. Ως τότε, είχε δημοσιευτεί πολλές φορές, αλλά είτε με πολλές ξένες παρεμβολές, είτε κομμένο κι αλλοιωμένο.

Τα Απομνημονεύματα αυτά, που χωρίζονται σε έξη Βιβλία (I-VI) αφορούν τήν περίοδο 1624-1652, δηλαδή τα είκοσι-οχτώ περίπου χρόνια, που πέρασε από το δωδέκατο στο τριακοστό έβδομο περίπου έτος τής ηλικίας τού συγγραφέα. Στην πραγματικότητα, το Πρώτο Βιβλίο, που αφορά τα χρόνια 1624-1642, είναι πολύ συνοπτικό. Η εξιστόρηση των γεγονότων τών είκοσι αυτών από τα είκοσιοχτώ χρόνια μόλις πιάνει το ένα δέκατο του έργου. Από

τα υπόλοιπα πέντε βιβλία, το Δεύτερο αφορά τα χρόνια 1643-1649, και τα άλλα τέσσερα τα γεγονότα τού εμφύλιου πολέμου τής Δεύτερης Φρόντ, (1649-1653), αλλά τ' Απομνημονεύματα σταματούν ουσιαστικά τον Ιούλιο του 1652, με τον σοβαρό τραυματισμό τού Λαροϋφουκώ.

Όσο για την εποχή που γράφηκαν, δεν υπάρχει απόλυτη βεβαιότητα. Είναι σίγουρο πως ο Λαροϋφουκώ έγραψε πρώτα την εξιστόρηση των πιο πρόσφατων γεγονότων, δηλαδή των ετών 1649-1652, κι έπειτα των παλιότερων. Ο ίδιος μας πληροφορεί πως έγραψε τα γεγονότα τού «Πολέμου τής Αντιβασιλείας» — τής Δεύτερης Φρόντ δηλαδή — την εποχή που είταν σε δυσμένεια, δηλαδή μεταξύ τού 1653 και 1658. Τα προηγούμενα έχουν γραφεί αργότερα, όταν, καθώς λέει, άλλαξε η τύχη του, μετά το 1659. Πάντως, πρέπει να συμπληρώθηκαν μετά τον θάνατο του Μαζαρέν (1662).

Ο Λαροϋφουκώ δεν προόριζε τ' Απομνημονεύματά του για τη δημοσιότητα. Κατά τη συνήθειά του όμως, τα κυκλοφόρησε σ' έναν στενό κύκλο φίλων του. Ένα χειρόγραφο βγήκε λίγο πιο πέρα, κι έτσι, το 1661, ένα μέρος τών Απομνημονευμάτων άρχισε να τυπώνεται στο Ρουάν (Rouen) τής Β. Γαλλίας, και θα είχε κυκλοφορήσει αν δεν τύχαινε να πεθάνει ο εκδότης. Ο Λαροϋφουκώ πληροφορήθηκε την εκτύπωση κι έσπευσε να τη σταματήσει, αποζημιώνοντας τη χήρα τού εκδότη. Τον επόμενο όμως χρόνο (1662), το κακό δεν μπόρεσε να προληφτεί. Έτσι, τυπωμένο στις Βρυξέλλες, δήθεν από έναν εκδότη τής Κολωνίας, κυκλοφόρησε στο Αμστελλόδαμο, με τον τίτλο Απομνημονεύματα τού κ. D. L. R., ένα βιβλίο, που περιλάμβανε όμως και διάφορα ξένα δημοσιεύματα, ενώ τα καθαυτό Απομνημονεύματα του Λαροϋφουκώ παρουσίαζαν σημαντικές αλλοιώσεις. Φυσικά, η έκδοση είχε γίνει χωρίς την έγκριση του συγγραφέα.

Το βιβλίο προκάλεσε αμέσως μεγάλο σάλο, κι επακολούθησαν αλλεπάλληλες εκδόσεις, όλες χωρίς την άδεια του Λαροϋφουκώ, που διαμαρτυρήθηκε γιατί δημοσιευόταν με τ' όνομά του ένα έργο που δεν είταν πραγματικά δικό του. Υπέβαλε μάλιστα και μήνυση. Παρ' όλες όμως τις συμβουλές ενός φίλου του, που του σύστηνε να κάνει μian αυθεντική έκδοση των Απομνημονευμάτων του, επειδή «αν δεν φρόντιζε να παντρέψει ο ίδιος την κόρη του, θα του την πάντρευαν άλλοι», εκείνος προτιμούσε να μη δώσει στη δημοσιότητα το γνήσιο κείμενο των Απομνημονευμάτων του, που είταν ουσιαστικά εξίσου δυσάρεστο για πολλά σπουδαία πρόσωπα. Ο Λαροϋφουκώ έκρινε φρονιμότερο ν' αφήσει με τις διαψεύσεις του τους άλλους σε κάποια αβεβαιότητα, παρά να τους προκαλέσει ανεπανόρθωτα. Με τη στάση του αυτή,

ο Λαροσφουκώ φρότισε μέρος από τις ευθύνες του στους εκδότες.

Καθώς το δείχνει ο τίτλος τού έργου, ο Λαροσφουκώ εξιστορεί μέσα σ' αυτό τις αναμνήσεις του από τα ταραγμένα γεγονότα, στα οποία είχε λάβει μέρος, κυρίως τα τρία πρώτα χρόνια τού δεύτερου εμφυλίου πολέμου — της Φρόντ τών Πριγκήπων, καθώς τον έλεγαν επίσης. Τον τέταρτο και τελευταίο χρόνο τον είχε αχρηστέψει η πληγή του στα μάτια.

Το θέμα ενός εμφυλίου πολέμου είναι καθ'αυτό δύσκολο να ιστορηθεί σωστά. Γίνεται ακόμα δυσκολότερο για κάποιον που πήρε μέρος σ' αυτόν. Έτσι και για τον Λαροσφουκώ: ήταν αδύνατο να φανεί δίκαιος, γιατί ο πόλεμος εκείνος, όπου είχαν ανακατωθεί πάθη προσωπικά, μίσση, αντιζηλίες και ραδιουργίες αριστοκρατών, πλούσιων σε αλαζονεία και ματαιοδοξίες, αλλά πολύ φτωχών σε ηθικούς δισταγμούς, αποτελούσε αξεδιάλυτο κυκεώνα. Έπιπλέον, ο ίδιος ο Λαροσφουκώ είχε παίξει στα γεγονότα αυτά ρόλο πολύ σημαντικό κι ελάχιστα αξιόπαινο.

Όπωςδήποτε, μέσα στα Απομνημονεύματά του αυτής τής περιόδου, ο συγγραφέας φρόντισε να κανονίσει τούς λογαριασμούς και να ικανοποιήσει τις μνησικακίες του με φίλους κι εχθρούς, και να ζωγραφίσει τον εαυτό του και τη δράση του όπως ίσως τα φανταζόταν ο ίδιος, πάντως όπως επιθυμούσε να τα φαντάζονται οι άλλοι και να μείνουν στην Ιστορία. Στο έργο του, ο Λαροσφουκώ έβαλε πολύ ταλέντο, αρκετό κυνισμό και πολύ λιγότερη αντικειμενικότητα.

Για τη Γαλλική Ιστορία, τα Απομνημονεύματά του έχουν σημασία, γιατί αποτελούν τη μίαν από τις δύο μαρτυρίες για τους εμφύλιους πολέμους τής Φρόντ, που δόθηκαν από πρόσωπα που πρωταγωνίστησαν σ' αυτούς. Η δεύτερη μαρτυρία είναι τού αντιπάλου τού Λαροσφουκώ, τού Καρδινάλιου δὲ Ρέτς. Τ' Απομνημονεύματα τού δευτέρου αναγνωρίζονται γενικά σημαντικότερα από του Λαροσφουκώ. Είναι ένα από τα αριστουργήματα τής γαλλικής πεζογραφίας τού 17^{ου} αι.

Για τον Έλληνα αναγνώστη, το έργο αυτό τού Λαροσφουκώ παρουσιάζει λίγο άμεσο ενδιαφέρον, αλλά δεν πρέπει να θεωρηθεί κι εντελώς αδιάφορο. Μέσα στα Απομνημονεύματα αυτά είναι ιστορημένα πολλά γεγονότα που αποτελούν την πρώτη ύλη, απ' όπου ο Λαροσφουκώ απέσταξε τις σκέψεις και την εμπειρία που συνόπισε κατόπι στα γνωμικά του. Άλλωστε, ο Λαροσφουκώ συνοδεύει συχνά την αφήγηση των γεγονότων με κρίσεις επιγραμματικές, που θυμίζουν πολύ τα γνωμικά του. Ο παραλληλισμός Αξιο-

μάτων κι Απομνημονευμάτων είναι συχνά διασκεδαστικός. Την άσκηση αυτή την έκαναν άλλωστε προπολλού άλλοι, για τους οποίους ήταν πολύ ευκολότερη απ' όσο θα μας φαινόταν σήμερα. Και το κάτω-κάτω, η αξία τών Αξιωμάτων θα κριθεί από το περιεχόμενό τους κι όχι από τα γεγονότα που τα έχουν εμπνεύσει. Εκείνο που μας ενδιαφέρει είναι αν, ανεξάρτητα απο τη συγκεκριμένη προσωπική εμπειρία τού συγγραφέα μας, τα γνωμικά του εκφράζουν πραγματικά αλήθειες γενικές κι όχι εντοπισμένες στα γεγονότα τής δικής του ζωής. Αυτό, θα το δούμε παρακάτω.

4.— ΣΚΕΨΕΙΣ ΔΙΑΦΟΡΕΣ (RÉFLEXIONS DIVERSES)

Δεν είναι εξακριβωμένο πότε ο Λαροϋφουκώ έγραψε τα δεκαεννέα κομμάτια, που περιλαμβάνονται στις νεότερες εκδόσεις τών έργων του με τον τίτλο Σκέψεις Διάφορες, και που ένα μέρος τους μόνο πρωτοδημοσιεύτηκε το 1741, εξήντα-ένα χρόνια μετά τον θάνατο του Λαροϋφουκώ, ενώ η συνολική τους δημοσίεψη έγινε μονάχα το 1868 από τον D. L. Gilbert τη μεγάλη έκδοση των έργων τού Λαροϋφουκώ. Πιθανότερη φαίνεται η εικασία πως έχουν γραφεί πριν, μερικά μάλιστα πολύ πριν από τα Αξιώματα. Ένα επιχείρημα που προβάλλουν συνήθως, για να υποστηρίξουν αυτή την εκδοχή, είναι πως ο Λαροϋφουκώ χρησιμοποίησε στα Αξιωμάτά του φράσεις που βρίσκονται και σε διάφορα απ' αυτά τα κομμάτια. Το επιχείρημα δεν μας φαίνεται αποφασιστικό. Τίποτα δεν θα εμπόδιζε να είχε αντίστροφα πάρει ο Λαροϋφουκώ ορισμένα γνωμικά του σαν θέματα για διεξοδικότερη ανάπτυξη. Πιο πειστικό μάς φαίνεται το επιχείρημα που βγαίνει από τη μελέτη τού ύφους αυτών τών Σκέψεων. Πολλά από τα κομμάτια τούτα φανερώνουν λογοτεχνικές αδεξιότητες, κάποια εκζήτηση ή κάποια πλαδαρότητα, που λείπουν ολότελα από τα γνωμικά του. Η ποιτική υπεροχή τών τελευταίων αυτών είναι φανερή.

Για να είμαστε πιο κοντά στην αλήθεια πρέπει να σημειώσουμε πως κι από κομμάτι σε κομμάτι υπάρχει σημαντική ποιτική διαφορά. Αν τα μισά περίπου είναι μέτρια, υπάρχουν όμως άλλα που είναι εξαιρετικά. Τη διάκριση αυτή την έκανε ήδη πρώτος ο εκδότης τού 1731, που δημοσίεψε τότε, με τον τίτλο Νέες Σκέψεις τού κ. D. L. R., σε μια Συλλογή Εγγράφων Ιστορίας και Λογοτεχνίας, επτά μόνο από τα δεκαεννέα κομμάτια. Τα κομμάτια αυτά, που είχαν πραγματικά τα καλύτερα, έχουν τούς ακόλουθους τίτλους:

1. Η κοινωνία,— 2. Το ύφος κι οι τρόποι,— 3. Η κουβέντα,— 4. Η εμπιστοσύνη,— 5. Το γούστο,— 6. Η καλπιά.— 7. Οι πνευματικές διαφορές¹.

Από τα υπόλοιπα δώδεκα, των οποίων δίνουμε παρακάτω τούς τίτλους, τα τρία πρώτα είναι επίσης αξιόλογα:

8. Η αστασία,— 9. Το αποτράβηγμα από τον κόσμο,— 10. Τα γεγονότα του αιώνα μας,— 11. Η αλήθεια,— 12. Ο έρωτας κι η θάλασσα,— 13. Τα παραδείγματα,— 14. Η αβεβαιότητα της ζήλιας,— 15. Ο έρωτας κι η ζωή,— 16. Η προέλευση των ασθενειών,— 17. Τα πρότυπα της φύσης και της τύχης,— 18. Οι σχέσεις των ανθρώπων με τα ζώα,— 19. Οι φιλάρεσκες κι οι γέροι.

Τα κομμάτια αυτά, που τεχνικοί λόγοι μάς εμπόδισαν να περιλάβουμε σε τούτη την έκδοση, αξίζουν πάντως να διαβαστούν σαν συμπλήρωμα της μελέτης των Αξιωματών.

5.— ΑΛΛΗΛΟΓΡΑΦΙΑ
(CORRESPONDANCE)

Η αλληλογραφία του Λαροσφουκώ, όση σώθηκε, δεν έχει τη λογοτεχνική αξία των άλλων έργων του. Είναι όμως βέβαια ενδιαφέρουσα, γιατί μας διαφωτίζει και για τον άνθρωπο και για το πώς γράφηκαν τα γνωμικά του.

Ξέρουμε πως, πριν πεθάνει, ο Λαροσφουκώ έκαψε τα χαρτιά του. Είναι πιθανό πως θα καταστράφηκαν τότε τα αντίγραφα σημαντικού μέρους της αλληλογραφίας του. Ανέκδοτες επιστολές του Λαροσφουκώ πρωτοδημοσιεύτηκαν σε διάφορες εποχές, αρχίζοντας από το 1734. Ως το 1869 είταν γνωστές 114 επιστολές του. Οι έρευνες των τελευταίων ογδόντα ετών πρόσθεσαν ελάχιστες νέες, μάλλον ασήμαντες, με μιαν εξαίρεση, πολύ αξιόλογη: Το 1925 πρωτοδημοσιεύτηκε από έναν απόγονο του Λαροσφουκώ² ένα γράμμα

1. 1) De la société, 2) De l'air et des manières, 3) De la conversation, 4) De la confiance, 5) Du goût, 6) Du faux, 7) De la différence des esprits.

2. 8) De l'inconstance, 9) De la retraite, 10) Des événements de ce siècle, 11) Du vrai, 12) De l'amour et de la mer, 13) Des exemples, 14) De l'incertitude de la jalousie, 15) De l'amour et de la vie, 16) De l'origine des maladies, 17) Des modèles de la nature et de la fortune, 18) Du rapport des hommes avec les animaux, 19) Des coquettes et des vieillards.

3. Gabriel de La Rochefoucauld, Le sentiment familial chez La Rochefoucauld, éd. Plon-Paris, 1925, σελ. 60-67).

που έγραψε ο Λαροϋφουκώ τα τελευταία χρόνια τής ζωής του στον πρωτότοκο γυιό του τον Φραγκίσκο Ζ', αυτόν που είχε ήδη γίνει ο 3ος Δούκας τού Λαροϋφουκώ. Η επιστολή αυτή, όσο κι αν είναι γραμμένη πολύ συγκρατημένα, μαρτυρεί πόσο έντονο είχε τότε ο γέρο-Δούκας το οικογενειακό φίλτρο και πόσο τον πλήγωνε η αδιαφορία που του έδειχνε ο γυιός του.

Στο σύνολο, μαζί με το τελευταίο αυτό, έχουμε σήμερα εκατόν-είκοσι γράμματα, τα περισσότερα σύντομα, σημειώσεις βιαστικές σταλμένες από τον Λαροϋφουκώ σε διάφορα πρόσωπα. Κι είναι από διάφορες εποχές τής ζωής του. Το πιο παλιό είναι τού 1637—ο Λαροϋφουκώ είταν τότε είκοσι-τεσσάρων ετών—και το τελευταίο είναι τού 1677, γράφηκε δηλαδή σαράντα χρόνια αργότερα, τρία χρόνια πριν πεθάνει ο Λαροϋφουκώ. Το μακρύ γράμμα στον γυιό του, που αναφέραμε, είναι αχρονολόγητο, δεν αποκλείεται όμως να είναι ακόμη πιο πρόσφατο.

Τα περισσότερα γράμματα του Λαροϋφουκώ δεν μας είναι ενδιαφέροντα. Τα δύο πρώτα, του Σεπτεμβρίου 1637 και του Σεπτεμβρίου 1638 αποβλέπουν, το πρώτο στο να ελαφρώσει τή θέση τού Λαροϋφουκώ για τη συμμετοχή του στην υπόθεση της φυγής τής Κυρίας δέ Σέβροϋξ, και το δεύτερο στο να εξηγήσει πώς τις επέστρεψε κάτι κοσμήματα που του είχε εμπιστευθεί. Υπάρχουν επίσης δύο επιστολές του στον Μαζαρέν, του Σεπτεμβρίου και Οκτωβρίου 1648, με τις οποίες ο Λαροϋφουκώ, αφού βεβαιώνει τον Καρδινάλιο για τη νομιμοφροσύνη του κι αραδιάζει τις υπηρεσίες που έχει προσφέρει και στη Βασίλισσα και στον Καρδινάλιο τον ίδιο, αξιώνει να δοθεί στη γυναίκα του το «δικαίωμα του σκαμνιού». Καθώς αναφέραμε ήδη, το τιμητικό προνόμιο δεν του δόθηκε, και τούτο—μαζύ με κάποιες άλλες απογοητεύσεις—τον έκανε να γίνει για κάμποσα χρόνια τόσο παθιασμένος αντίπαλος και των δύο τους.

Από τα υπόλοιπα, πολλά είναι γράμματα υποθέσεων ή εθιμοτυπίας—συγχαρητήρια, συλλυπητήρια ή φιλοφρονήσεις. Τριάντα-έξη, από τα οποία τα 24 είναι τού 1652, απευθύνονται στον Πέτρο Λενέ (Pierre Lenet ή l'Esnet), αρχικά γενικό εισαγγελέα στην επαρχία τού Dijon, και που στη διάρκεια τού δεύτερου εμφύλιου πολέμου είχε παίξει σημαντικό ρόλο κοντά στον Πρίγκηπα Κοντέ, τον αρχηγό των επαναστατημένων αριστοκρατών. Τα γράμματα αυτά έχουν συνήθως περιεχόμενο πολιτικό, δίνουν πληροφορίες για πρόσωπα και πράγματα, και βρίσκει κανένας εδώ κι εκεί και λίγα λόγια για τη γυναίκα τού Λαροϋφουκώ. Πάντως, το ενδιαφέρον τους για μας είναι μικρό.

Από τα φιλικά γράμματα, ξεχωρίζουν δύο, που απευθύνονται σε μίαν

επιά, από αδελφή, τού συγγραφέα, τη *Δίδα de Sillery*. Στα γράμματα αυτά που όμως η γνησιότητά τους δεν είναι σίγουρη επειδή τα πρωτότυπά τους ν' έχουν μελετηθεί ποτέ — ο Λαροσφουκώ δείχνεται χαριτολόγος με κάποια λυλογία, που ομολογουμένως μοιάζει ύποπτη. Δίνουμε οπωσδήποτε για ίγμα τη μετάφραση της δεύτερης από τις δύο αυτές αμφίβολες επιστολές :

«*Ησυχία! Σιωπή! Διάβασε το γράμμα μου σιγώφωνα' έχε τον νου σου μη σε δει κανένας να το διαβάζεις. Οι τοίχοι έχουν λαλιά. Μην πεις λέξη σε ψυχή ζώσα. Θα κατέβαινε κόλπος τής αδελφής μου (τής μητέρας τής ανεψιάς του) αν μάθαινε το δυστύχημα που έγινε. Αλήθεια! Είναι πολύ χειρότερο απ' αυτό που έπαθε ο Ιππότης. Είναι πολύ χειρότερο από το να είχαν παραστρατήσει οι κόρες τής — κι από το να είχε παραστρατήσει η ίδια. Να με συγχωρέσει ο Θεός κι εκείνη. Τέλος πάντων, τι να σου πω; Το Παρίσι θα καταστραφεί! Από πού όμως θα χαλάσει; Σίγουρα, νομίζεις πως θα χαλάσει από τον Βάλτο τού Τάμπλ. Κάθε άλλο, αγαπητή μου, θα χαλάσει από... μα θα τολμήσω τάχα να το ξεστομίσω; Σώπα, βούλωσε όλα τα παράθυρα, σβύσε τὰ κεριά, κλείσε τα μάτια σου. διάβασε ψηλαφητά... Πρόκειται να χαλάσει από το Προάστειο του Αγίου Ιακώβου, (Υπήρχαν εκεί πολλά μοναστήρια). Καθήκαμε όλοι! Θα το πίστευες ποτέ; Από το Προάστειο του Αγίου Ιακώβου! Τι προάστειο, Θεέ μεγαλοδύναμε! Σε ποιόν να εμπιστευθεί πια κανείς; Μα ποιός να έκανε άραγε το έγκλημα; — Ένας μαθητής τού Βαρόν (Ο Βαρόν είταν ένας δομινικανός ηγούμενος), ένας φίλος τής αλήθειας, ένας σχεδόν Πατέρας τής Εκκλησίας ο πατήρ... βρέθηκε πλαγιασμένος ανάμεσα σε δύο σεντόνια, όχι με μια μονάχα γυναίκα, παρά με δύο, που η μια τους είταν πρωτεξαδέλφη του κι η άλλη τον είχε για πνευματικό τής. Όλες οι καλές ψυχές εγκατέλειψαν τη συνοικία και λέγεται πως το προάστειο θα κατεδαφιστεί.»*

Αν όλες οι άλλες επιστολές μάς είναι αδιάφορες, σημαντικότερο απεναντίας ενδιαφέρον έχουν αρκετά από τα τριάντα-ένα γράμματα του Λαροσφουκώ στη Μαρκησία δὲ Σαβλέ. Μέσα σ' αυτά — που το πρώτο τους είναι του 1659 και το τελευταίο τού 1675 — καθώς και σε τρία που απευθύνονται στον ακαδημαϊκό Ιάκωβο Εσπρί (*Jacques Esprit*), ερχόμαστε σ' επαφή με τον Λαροσφουκώ τής δεύτερης περιόδου, τον άνθρωπο των γραμμάτων. Έτσι, στο πρώτο του γράμμα στην Κυρία δὲ Σαβλέ, που είναι αχρονολόγητο, αλλά που υπολογίζεται πως είναι τού 1660, γίνεται λόγος για κάτι γνωμικά τής. Ακολουθούν δύο γράμματα στον Εσπρί, του 1660 κι αυτά. Στο πρώτο, τον ρωτά τι νομίζει πως πρέπει ν' αλλαχτεί σε κάτι γνωμικά που του στέλνει. Στο δεύτερο, τον ευχαριστεί για τις διορθώσεις που έκανε των γνωμικών, και του στέλνει για τον ίδιο σκοπό «μιαν όπερα» — για την οποία δεν έχουμε καμιάν άλλη πληροφορία — και «κάτι άλλο», άγνωστο τι είδους έργο. Έρχονται κατόπι άλλα γράμματα στην Κυρία δὲ Σαβλέ, με τα οποία τής

στέλνει ο ίδιος γνωμικά και της μιλεί συνάμα για κάτι άλλα γνωμικά, που έκανε εκείνη· κι ένα τρίτο γράμμα στον Εσπρί, που και μ' αυτό τού διαβιβάζει, για να τα κρίνει, μερικά γνωμικά, που αφήνει να εννοηθεί πως τού τα είχε εμπνεύσει ο ίδιος ο Εσπρί.

Για τη χρονολογική κατάταξη των επιστολών τού Λαροδφουκώ έχουμε κάποια αβεβαιότητα γιατί πολλές ή δεν είναι διόλου χρονολογημένες ή σημειώνουν μονάχα τη μέρα και τον μήνα, χωρίς το έτος. Πάντως, υπολογίζεται πως τα περισσότερα είναι του 1660-1665, δηλαδή τής εποχής τής μεγάλης συνεργασίας και οικειότητας της Μαρκησίας με τον Δούκα.

Οι επιστολές αυτές μάς διαφωτίζουν καθαρά για τον τρόπο με τον οποίο γράφηκαν τα Αξιώματα. Θα επανέλθουμε στο θέμα μιλώντας ειδικότερα για τον βιβλίο τών Αξιωμάτων.

II. ΤΑ ΑΞΙΩΜΑΤΑ (MAXIMES)

1. ΤΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΚΑΙ ΤΟ ΕΙΔΟΣ ΤΟΥ ΕΡΓΟΥ

Ιστορώντας τή ζωή τού Λαροδφουκώ, αφηγηθήκαμε και πώς, μέσα στο σαλόνι τής Κυρίας δέ Σαβλέ, βρήκε τον συγγραφικό του δρόμο, όταν δοκίμασε να γράψει «αξιώματα»¹, και πώς η επιτυχία τους τον παρακίνησε να συνεχίσει.

Μέσα σε τρία-τέσσερα χρόνια, ο αριθμός τους είχε αυξησει σημαντικά, κι η ποιότητά τους τα είχε κάνει γνωστά κι έξω από τον στενό κύκλο τών φίλων του. Τα γνωμικά τού Λαροδφουκώ σχολιάζονταν ευρύτερα. Η διάδοσή τους χρωσιέται, καθώς αναφέραμε, κυρίως στην Κυρία δέ Σαβλέ, η οποία τα κυκλοφορούσε ακούραστα σε διάφορους φίλους της και μάζευε τις εντυπώσεις τους. Δεν συμμερίζονταν βέβαια όλοι τον ανεπιφύλακτο θαυμασμό τής Μαρκησίας. Ήδη από το 1663, πριν δηλαδή κυκλοφορήσει κι η κλεψίτυπη ολλανδική έκδοση (1664) των Αξιωμάτων, υπάρχουν επιστολές διαφόρων κυριών, όχι πολύ εγκωμιαστικές. Αναφέραμε ήδη την κρίση τής Κυρίας δέ Λαφαγέι, αυτής ακριβώς που επρόκειτο να γίνει ο τελευταίος

1. Χρησιμοποιούμε εδώ για ευκολία τον όρο αξιώματα, τον οποίο θα μελετήσουμε καλύτερα παρακάτω.

μεγάλος έρωτας του Λαροσφουκώ:—«... Α! κυρία μου, πόση διαφθορά!...» Υπάρχουν κι άλλες ανάλογες κρίσεις. Πάντως, αδιάφορος δεν έμεινε κανένας.

Ωστόσο, η συλλογή θα εξακολουθούσε για καιρό να κυκλοφορεί χειρόγραφη, γιατί ο Λαροσφουκώ είταν γεμάτος δισταγμούς για το έργο του, αν δεν έκανε το πραξικόπημά του ένας ασυνείδητος ολλανδός εκδότης. Το 1664, τυπώθηκε, στη Χάγη για πρώτη φορά, χωρίς την άδεια του συγγραφέα ένα βιβλιαράκι που περιλάμβανε 197 γνωμικά του Λαροσφουκώ. Το όνομά του δεν είταν γραμμένο στο βιβλίο, όπως άλλωστε δεν αναφέρθηκε και σε καμιάν από τις εκδόσεις που έκανε κατόπι κι ο ίδιος. Κανένας όμως δεν είχε την παραμικρή αμφιβολία για τον συγγραφέα.

Αυτή η αυθαίρετη έκδοση ανάγκασε τον Λαροσφουκώ ν' αφίσει τις επιφυλάξεις του (βλ. σελ. 17) και να δώσει τον επόμενο χρόνο (1665) την πρώτη αυθεντική έκδοση των Αξιωμάτων του, που περιλάμβανε 317 γνωμικά. Είναι εκείνα, για τα οποία στο γαλλικό κείμενο του βιβλίου μας δεν σημειώνεται από ποιά έκδοση προέρχονται.

Η επιτυχία τής συλλογής είταν τόση, που την ίδια εκείνη χρονιά έγιναν σ' επαρχιακά τυπογραφεία τρεις άλλες κλεψίτυμες εκδόσεις.

Ακολούθησαν, ενόσο ζούσε ο συγγραφέας και με την επίβλεψή του: μια δεύτερη έκδοση το 1666 με 302 γνωμικά, μια τρίτη το 1671 με 341 γνωμικά, μια τέταρτη το 1675 με 413 γνωμικά. Τέλος, το 1678, ο Λαροσφουκώ δημοσίεψε την πέμπτη και τελευταία έκδοση της συλλογής του, με 504 γνωμικά.

Ο συγγραφέας δεν είχε πάψει, από τη μια στην επόμενη έκδοση, να κάνει προσθήκες κι αφαιρέσεις γνωμικών. Τελικά, στην Ε' έκδοση περιλήφθηκαν 504 γνωμικά, που προέρχονται:

από την Α' έκδοση	245	γνωμικά	
» » Β'	43	»	
» » Γ'	40	»	
» » Δ'	70	»	
» » Ε'	106	»	
	<hr/>		
Σύνολο	504	»	

Αναλυτικά, μέσα σ' αυτόν τον αριθμό, τα γνωμικά τών διαφόρων εκδόσεων κατανέμονται έτσι :

Α' έκδοση (1665) :	2-12, 14-46, 48-60, 62-66, 68-70, 72-80, 82, 83, 85, 88, 93, 97-106, 110, 114-121, 124-129, 132, 134, 135, 137-150, 152, 153, 155-157, 159-166, 168-171, 173-182, 184-217, 219-221, 223-226, 228-230, 232, 233, 235-257, 260-268, 270, 271, 273, 275-280, 282-288, 293, 297, 504.	<u>Σύνολο 245</u>
Β' έκδοση (1666) :	1, 13, 47, 61, 67, 84, 86, 89, 91, 92, 94, 95, 107-109, 111-113, 122, 123, 130, 131, 133, 136, 151, 167, 218, 222, 231, 259, 269, 281, 289-292, 294-296, 298-301.	<u>Σύνολο 43</u>
Γ' έκδοση (1671) :	154, 302-340.	<u>Σύνολο 40</u>
Δ' έκδοση (1675) :	341-371, 373, 374, 376-412.	<u>Σύνολο 70</u>
Ε' έκδοση (1678) :	71, 81, 87, 90, 96, 158, 172, 183, 227, 234, 258, 272, 274, 372, 375, 413-503.	<u>Σύνολο 106</u>

Όταν όμως σημειώνουμε πως ένα γνωμικό προέρχεται από ορισμένη έκδοση πρέπει και να διευκρινήσουμε πως αυτό δεν σημαίνει ότι έχει περιληφτεί στην τελευταία έκδοση ακριβώς όπως είχε δημοσιευτεί σ' εκείνην, απ' όπου προέρχεται. Μεταφέροντας τα γνωμικά του από μια σε άλλη έκδοση, ο Λαροϋφουκώ δεν έπαυε να διορθώνει τη διατύπωση των γνωμικών που αναδημοσίευε. Δεν είναι συνεπώς δυνατόν να μελετήσει κανείς, από το κείμενο που δίνουμε της Ε' έκδ., την εξέλιξη της σκέψης και του ύφους τού Λαροϋφουκώ. Αυτή η σύγκριση μπορεί να γίνει μονάχα αν ανατρέξουμε στο πρωτότυπο των παλιότερων εκδόσεων ή των πρώτων αντιγράφων. Από τη μελέτη τού κειμένου που έχουμε στα χέρια μας μπορούμε μόνο να σχηματίσουμε γνώμη για τα θέματα που, από έκδοση σ' έκδοση, έθιξε για πρώτη φορά, ή που ξανάπιασε ο συγγραφέας.

Την Ε' έκδοση ακολούθησαν φυσικά οι μεταγενέστερες εκδόσεις, αλλά με ορισμένες προσθήκες, που αναφέρουμε παρακάτω :

Έτσι, το 1693, ο εκδότης Βαρβέν (Barbin), που είχε κάνει τις πέντε αυθεντικές εκδόσεις ενόσο ζούσε ο Λαροϋφουκώ, έκανε μια νέα έκδοση που

οπομάζεται έκτη. Σ' αυτήν περιλήφθηκαν, εκτός από τα 504 γνωμικά τῆς πέμπτης, κι άλλα 50 γνωμικά, που τα ονόμασαν μεταθανάτια (*posthumes*). Απ' αυτά, μόνο τα 28 ήταν πραγματικά ανέκδοτα. Τα υπόλοιπα ήταν απλές παραλλαγές γνωμικῶν ἤδη δημοσιευμένων. Κατόπι ὁμως ανακαλύφθηκαν κι άλλα τριάντα.

Ενενήντα-ἕξη χρόνια αργότερα, το 1789, ο Αββάς Βροτιέ (*Abbé Brotier*) ἔκανε πρώτος μια εργασία αξιόλογη, την οποία συνέχισαν και βελτίωσαν κατόπι ἄλλοι. Στην ἔκδοση που δημοσίεψε των Αξιωμάτων, πρόσθεσε χροιστά¹ κι ὅσα γνωμικά ο Λαροσφουκώ εἶχε δημοσιέψει αρχικά, ἀλλά που τα παρέλειψε ἀπὸ μεταγενέστερες ἐκδόσεις του. Ἡ ἐπιλογή αὐτῶν τῶν γνωμικῶν δεν εἶταν πολὺ εὐκόλη, γιατί ἀρκετὰ τους δεν εἶχαν παραλειφτεῖ σπιελῶς, ἀλλά δημοσιεύτηκαν ἀπὸ τον Λαροσφουκώ τροποποιημένα, και μποροῦσαν συνεπῶς να θεωρηθοῦν απλές παραλλαγές γνωμικῶν δημοσιευμένων².

Την πραγματικὰ οριστικὴ — ἐκτὸς ἀπὸ μερικές μεταγενέστερες βελτιώσεις, που οφείλονται στην ἀνακάλυψη λιγοστῶν νέων στοιχείων — κριτικὴ ἔκδοση τῶν Αξιωμάτων τοῦ Λαροσφουκώ, την ἔκανε ο Δ. Λ. Ζιλβέο (*D. L. Gilbert*) το 1868 και μετὰ τον θάνατό του συμπλήρωσε την εργασία του το 1883 ο Ζ. Γουρδῶ (*J. Gourdault*). Ἡ ἔκδοση αὐτὴ εἶναι ἡ ἀπαραίτησι βᾶσι για κάθε μεταγενέστερη εργασία, και σ' αὐτὴν οφείλει πάρα πολλὰ ἡ μελέτη μας. (Βλ. Βιβλιογραφία).

Περισσότερο προσιτὴ σήμερα εἶναι ἡ καλὴ ἔκδοση των Ἔργων τοῦ Λαροσφουκώ ἀπὸ τον Λ. Μαρτέν-Σωφφιέ (*L. Martin-Chauffier*), σε ἕναν τόμο, στη λαμπρὴ συλλογὴ τῆς *Bibliothèque de la Pléiade* (1935).

Στη μελέτη μας θα βασιστοῦμε στην ἔκδοση των Ζιλβέο-Γουρδῶ, ἀναφέροντας σε ορισμένα σημεία και την ἔκδοση τῆς *Pléiade*. Βασικά, ἀκολουθήσαμε ἄλλωστε και στη μετάφρασή μας το κείμενο του Ζιλβέο.

Συνοψίζοντας, σημειώνουμε πως τα γνωμικά που μεταφράσαμε εἶναι :

- α) τα 504 που περιλαμβάνονταν στην πέμπτη και τελευταία ἔκδοση που ἔκανε ο ἴδιος ο Λαροσφουκώ
- β) τα 58 μεταθανάτια γνωμικά, δηλαδή ἐκεῖνα που δημοσιεύτηκαν για πρώτη φορά μετὰ τον θάνατο του συγγραφέα (Γν. 505-562), (Βλ. σελ. 200, σημ. 44)

1. Πριν ἀπὸ τον Αββά Βροτιέ εἶχαν ἤδη περιληφτεῖ σε δύο ἐκδόσεις τῶν Αξιωμάτων τοῦ 1705 και 1714 τα περισσότερα ἀπὸ τα γνωμικά αὐτά, ἀλλά χωρὶς να γίνει κανένας διαχωρισμός τους ἀπὸ κείνα που ο συγγραφέας εἶχε τελικὰ κρατήσει στην τελευταία του ἔκδοση.

2. Βλ. σημ. 49.

γ) τα 79 γνωμικά που είχαν δημοσιευτεί σε μίαν ή και περισσότερες από τις τέσσερις πρώτες εκδόσεις που έκανε ο Λαροδφονκώ, αλλά που τα παρέλειψε κατόπι (Γν. 563-641). Σε τούτη μας την έκδοση, οι σχετικές πληροφορίες είναι, για το καθένα από τα γνωμικά αυτά, σημειωμένες στο γαλλικό κείμενο.

Σύνολο 641 γνωμικά.

Εκτός απ' αυτά περιλαμβάνονται ακόμα στην έκδοση της *Pléiade*, με τον τίτλο Προσθήκη στα Αξιώματα (*Addition aux Maximes*) άλλα 9 γνωμικά (αριθ. 642-650). Τα ίδια βρίσκονται άλλωστε, με τον τίτλο Ανέκδοτα Αξιώματα, και στη Μεγάλη Έκδοση των Ζιλβέρ και Γουρδώ, στο Παράρτημα του Πρώτου Τόμου, που δημοσιεύτηκε το 1883. Τα οκτώ από τα «εννιά» αυτά γνωμικά βρίσκονται μονάχα στην κλεψίτυπη ολλανδική έκδοση του 1664. Ένα από τα οκτώ υπάρχει και σ' ένα χειρόγραφο γνωστό με τ' όνομα το χειρόγραφο του 1663. Είναι το ακόλουθο:

Si on avait oté à ce qu'on appelle force le désir de conserver, et la crainte de perdre, il ne lui resterait pas grand'chose.

Δηλαδή:

«Αν είχε κανείς αφαιρέσει απ' αυτό που λέμε δύναμη την επιθυμία να διατηρήσουμε και τον φόβο μη χάσουμε κάτι, δεν θα της απέμεναν μεγάλα πράγματα.

Όσο για τα υπόλοιπα, στην πραγματικότητα δεν πρόκειται για εφτά γνωμικά, αλλά μάλλον για δυό μακρότερα κομμάτια—το ένα με θέμα την «οικειότητα» (*familiarité*), και το άλλο την «κοροϊδία» (*raillerie*). Και τα δυό θα κατατάσσονταν καλύτερα με τις Διάφορες Σκέψεις, μολονότι είναι συντομότερα απ' αυτές. Πάντως, το ενδιαφέρον τους είναι ασήμαντο.

Το έννατο, τέλος, ένα πραγματικό γνωμικό—πολύ μέτριο—που περιλαμβάνεται σ' ένα χειρόγραφο που βρέθηκε αφού έγινε η πρώτη έκδοση του Ζιλβέρ, και που είναι γνωστό με τ' όνομα χειρόγραφο του Λιανκούρ¹, είναι το ακόλουθο:

Il est difficile de comprendre combien est grande la ressemblance et la différence qu'il y a entre tous les hommes.

Δηλαδή:

Είναι δύσκολο να καταλάβει κανείς πόσο μεγάλη είναι η ομοιότητα κι η διαφορά που υπάρχει ανάμεσα σε όλους τους ανθρώπους.

1. Για τα χειρόγραφα, αντίγραφα και μή, των Αξιωμάτων, υπάρχει μια εξαντλητική μελέτη του I. Μαρδάν (*J. Marchand*) στο «*Bulletin du Bibliophile*», τεύχη Απριλίου-Νοεμβρίου 1935.

REFLEXIONS
O V
SENTENCES
E T
MAXIMES
MORALES.

A PARIS,
Chez CLAUDE BARBIN, vis à vis
le Portail de la Sainte Chapelle.
au signe de la Croix.

M. DC. LXV.
AVEC PRIVILEGE DV

*(Le mot ROY n'est pas venu sur le cliché,
à la fin de la dernière ligne).*

Ο τίτλος στην πρώτη (1665) αυθεντική έκδοση των *Αξιωμαίων*.

Η τελευταία σημείωση με τα κυριά προέρχεται από το έργο του J. Marchand
από τό οποίο δανειστήκαμε τη φωτοτυπία.

Ε.Υ.Δ της Κ.Τ.Ε.
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

REFLEXIONS

OU

SENTENCES

ET

MAXIMES

MORALES.

CINQUIE'ME EDITION,

*Augmentée de plus de Cent Nouvelles
Maximes.*

A P A R I S ,

Chez CLAUDE BARBIN , sur le second
Perron de la Sainte Chappelle.

M. DC. LXXVIII.

Avec Privilege du Roy.

Ο τίτλος στην πέμπτη και τελευταία (1678) έκδοση των *Αξιωμαίων*
που έκανε ο Λαροϋφουκώ.

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006